

Ngā utu me ngā koha i te hapori Māori

Ka whakamāramatia i ēnei whārangi ngā āhuatanga tāke o ngā utu me ngā koha i te hapori Māori mō te wāhi ki te tāke whiwhinga moni, te tāke hokohoko (GST), me te noho mai o te tangata hei kaimahi māu.

He maha ngā momo moni tērā e whiwhi ai tētahi rōpū – he moni utu tōmua mō tētahi ratonga, he moni kī taurangi, he moni tuku, he moni tautoko, he koha, he utu ngaio, he moni rāwhara, he moni ka hua ake i ngā mahi hokohoko, i te hokonga atu rānei o tētahi rawa.

Heoi, kāore e ngaua te katoa o ngā moni whiwhi e te tāke whiwhinga moni, te katoa rānei o ngā hokonga taonga, hokonga ratonga e te tāke hokohoko. He mea nui kia mōhio koe mō āhea utua ai te tāke whiwhinga moni me te tāke hokohoko, ā, mō āhea tangohia ai te PAYE me he kaimahi āu.

Mō āhea utua ai te tāke whiwhinga moni?

Me tāpae tauaki tāke whiwhinga moni te nuinga o ngā rōpū i ia tau, hāunga anō ērā kua āta tohua e Te Tari Tāke kia kaua e utu tāke whiwhinga moni.

Tērā tonu e utua he tāke whiwhinga moni mō ngā moni ka whiwhi tētahi rōpū i āna mahi pakihi. Hei tauira, ko ngā moni e hua ake ana i tāna rīhi whare atu, i āna mahi pānui, i ngā moni tautoko, i ngā moni hua, i ngā moni pānga, i tāna rīhi hōro atu, i tāna rīhi taputapu atu. Ā, ki te horahia e koe he taonga, he ratonga rānei, koia kē hei utu i tētahi nama, kāore te moni, ka pā tonu mai te tāke whiwhinga moni ki te wāriu o taua taonga, o taua ratonga, ānō nei he moni whiwhi tonu.

Tērā tonu pea me utu tāke tō rōpū mō āna mahi whiwhi – kei te āhua tonu o te pūtakenga mai o aua moni. Ko ngā kaupapa mahi moni hei tauira i konei. Ka pā mai te tāke whiwhinga moni ki ngā kaupapa mahi moni, mehemea i uru mai he tāngata o waho ki te kaupapa. Engari mehemea i pīkautia katoatia ngā mahi e ngā mema o tō rōpū, ko rātou anake, ā kāti, kua kore aua moni e ngaua e te tāke whiwhinga moni.

Tāke whiwhinga moni/Tāke hokohoko mō ngā koha

Ina tuku noa te tangata i tētahi koha, ā, kāore e hoki ake tētahi rawa, tētahi painga whai matū rānei ki a ia, kāore e ngau he tāke hokohoko, he tāke whiwhinga moni rānei ki taua koha. Heoi anō, me tiroiro ia tukunga koha, kei reira te whakatau āe rānei, hei aha rānei ēnei tāketanga. Kāore e ngau te tāke hokohoko ki te koha ka tukuna e te tangata ki te marae, ki te kore he painga whai matū nei ki a ia i tana pērā.

Arā te roanga atu o ngā kōrero mō te tāke me te koha, kei te www.ird.govt.nz (kupu matua: koha).

Mō āhea utua ai te tāke hokohoko?

Katoa ngā rōpū e kawea ana i ngā mahi e tika ana kia tākengia, me rēhita mō te tāke hokohoko mehemea he nui ake tā rātou whiwhinga moni (tae atu ki ngā moni tuku me ngā moni tautoko) i te \$60,000 i roto i te 12 marama.

Kei te www.ird.govt.nz/gst ētahi atu whakamārama i te tāke hokohoko, tae atu ki tā mātou whārangi pārongo *GST - do you need to register? (IR365)*, me te *GST guide (IR375)*, arā, kei raro mai i te "Forms and guides".

Ngā moni tuku me ngā moni tautoko

Ka ngau te tāke hokohoko ki ngā moni tuku me ngā moni tautoko ko te kāwanatanga, ko tētahi mana tūmatanui rānei te kaituku. Mehemea kua rēhitatia koe hei utu tāke hokohoko, me whakauru tēnei moni ki tō tauaki tāke hokohoko.

Te utu ki tētahi mea i tua atu i te moni

He wā anō utua ai he nama ki te taonga, ki te ratonga rānei, kāore ki te moni tūturu nei. Ki te pēnei tā tētahi utu i a koutou, me whiriwhiri te tāke hokohoko hei utu mā koutou i runga i te wāriu hokohoko o taua taonga, o taua ratonga, ka whakauru ai i tērā ki tō tauaki tāke hokohoko ki te wāhi mō ngā whakarerekētanga.

Hei tauira

Arā tētahi kōhanga reo me utu ia whānau mō te haere o tā rātou tamaiti ki reira. Ko tētahi o ngā whānau, kāore e taea e rātou taua utu te whakaea ki te moni, ka utua kētia ki te huarākau.

Nā, me whiriwhiri te rahi o te tāke hokohoko hei utu i runga i te utu o aua kai mehemea i hokona i tētahi whare hoko. Heoi anō, mehemea he nui ake te wāriu o aua kai i te utu e tika ana kia utua e haere ai te tamaiti ki taua kōhanga, ka kīia taua wāhi hemihemi he koha herekore, ā, kei waho kē tērā i te ngau o te tāke hokohoko.

Kāore e utua he tāke hokohoko mō ngā koha herekore

Mehemea ehara tō rōpū i te pakihi tauhokohoko, mehemea he rōpū atawhai rānei, kāore koutou e utu tāke hokohoko ki ngā koha herekore, i te hokonga atu rānei o aua koha.

Heoi, ko ngā moni ka tukuna e te Karauna, e tētahi tari kāwantanga rānei, ehara i te koha herekore.

He tauira, he ārahi noa

Tauira	Me utu tāke hokohoko	Me utu tāke whiwhinga moni
He moni ka tukuna ki te kirimate, ki te marae rānei i te tangihanga	Kāo	Kāo
He moni ka tukuna ki te kirimate, ki te marae rānei i te hura kōhatu	Kāo	Kāo
He koha ki te marae hei āwhina ki te whakatū whare, ki te whakatika wharepuni, whare karakia rānei	Kāo	Kāo
He moni ka kohaina e te manuhiri ki te marae i tētahi atu momo hui	Kāo	Kāo
Ka tū tētahi hui tari kāwanatanga ki te marae, ka whakatakoto koha te tari (i te korenga o te marae i whakarite 'utu' mō te noho ki reira) ā, ka tukuna he puka whakamana mō aua moni	Āe	Āe
He koha nā te tūruhi	Kāo	Kāo
He noho marae mā te hunga tūruhi, he mea utu rawa nā rātou	Āe	Āe
Ka āta rīhitia atu te marae mō tētahi mārena	Āe	Āe
Ka tū he hui nui ki te marae, ka āta utua anō te marae e te rōpū nāna te kaupapa	Āe	Āe
Ka whakatūria e te marae he kaupapa hei mahi moni māna	Āe	Āe pea

He kaimahi anō āu e utua ana?

Mehemea āe, ā kāti, tērā pea ka kīia koe e Te Tari Tāke he 'kaituku mahi'. Me mātua tango e te kaituku mahi te PAYE i ngā moni e utua ana e ia ki āna kaimahi, ka homai ai i ēnei moni ki a mātou.

Kei tā mātou *First-time employer's guide (IR333)* ētahi kōrero hei āwhina i a koe ki te whiriwhiri āe rānei me rēhita koe hei kaituku mahi, hei aha noa iho rānei. He āwhina anō pea kei te mātāre *Self-employed or an employee? (IR336)*.

Te utu ki tētahi mea i tua atu i te moni

Kāore e utua ngā taonga katoa, ngā ratonga katoa ki te moni. Arā ētahi tāngata ka whakaae kia utua rātou ki te mahi, ki te taonga, ki tētahi atu hanga rānei, e ea ai te noho nama a tētahi ki a rātou.

Mehemea ko te mahi te mea ka kawea ake e te tangata hei utu i tana nama ki a koe, ka noho ko koe te kaituku mahi ki a ia. Ā, ahakoa kāore ia i te whiwhi moni mō aua mahi, me utu tonu mai koe i te PAYE ki a mātou, mō tērā mahi āna. Me tātai te PAYE i runga tonu i te wāriu hokohoko o taua ratonga.

Hei tauira

Tērā tētahi whare kōhungahunga e kī ana me utu rawa ia whānau e āhei ai i tā rātou tamaiti te haere ki reira. Ki te kore e ea taua utu, e kore e whakaaetia te haere a te tamaiti ki reira.

Tērā tētahi matua kāore i a ia ngā moni hei utu, engari e whakaae ana te whare kōhungahunga kia mahi ia ki reira hei whakaea i te utu. Mō tēnei whakaritenga, ka noho ko te whare kōhungahunga te kaituku mahi ki taua matua, ā, me utu rawa rātou i te PAYE ki a mātou mō tērā mahi āna. Ka tuhia te wāriu o te utu ki ngā mauranga utu kaimahi hei whiwhinga moni more.

Heoi, mehemea e whakaae ana tētahi whare kōhungahunga kia haere ake ētahi tamariki ki a rātou, hei aha te utu, ā, ki te taetae atu tētahi o ngā mātua kāore i utu ki reira mahi ai, ka kīia ia he kaitūao, ā, kāore te whare kōhungahunga e utu PAYE mōna.

Te whakahoki i ngā whakapaunga moni a ngā kaimahi

I te nuinga o te wā, ina hoatu he moni hei utu mārire i te tangata mō āna whakapaunga moni ki tō pakihi, kāore tēnei e tākehia, nō reira hei aha te tango mai i te PAYE (i te tāke rānei). Heoi anō, ki te nui ake te whakahokinga moni i te moni i āta pau i a ia ki taua mahi, me tāke te hemihemi.

Tauira 1

Ka haere ake tētahi o ō kaimahi ki tētahi hui, ka whakahokia ki a ia te moni i pau i a ia ki te penehīni mō taua haere. He whakahokinga tēnei i ngā moni i pau i a ia, nō reira kaua e tangohia te PAYE.

Tauira 2

Tērā tētahi kaumātua, he tino tangata mō te hī ika i ōna wā, ka haere ki tētahi kura ki te kōrero ki ngā tamariki mō ngā tikanga hī ika tūturu a te Māori. Ka hoatu e te kura he moni ki taua kaumātua, hei whakaea i ngā moni i pau i a ia e tae atu ai ia ki te kura.

I te mea he whakahokinga utu tēnei mō ngā moni i āta pau i taua kaumātua ki tana haere ki te kura, kāore e tākehia. Heoi, me pupuri e te kura me te kaumātua ngā tuhinga hei whakatūturu i ngā utu me te whakahokinga moni.

Tauira 3

Tērā tētahi kuia whiwhi penihana e mahi ana i te whare hāpori i ētahi rā e rua i te wiki. Kāore ia e hiahia kia utua ia mō tēnei mahi, kei raru tana tāke. E hiahia tonu ana te pūtahi hāpori ki te hoatu whakaaro ki a ia mō tāna mahi. Hoatu ana ki a ia he pukahoko kai.

Me utu tonu mai e te pūtahi hāpori he PAYE ki a mātou mō tērā āhuatanga. Me tuhi te wāriu o ngā pukahoko ki ngā mauranga utu kaimahi hei whiwhinga moni more.

He utu kotahi ki te tangata

Ina mahia e te tangata he mahi māu, ehara ia i tō kaimahi, ehara koe i tana rangatira, kāore e tangohia te PAYE i tana utu. Engari me tango tonu pea he tāke, i runga anō i te ōrau tangohanga e tohua mai ana e te ture. Mehemea he wā anō e utu ai koe i ēnei momo utu, tirohia tā mātou *Employer's guide (IR335)*, a muri rānei o te *Tax code declaration (IR330)*, kei reira e whakaaturia mai ana mehemea me tango rawa e koe he tāke, ā, kia pēhea nei te rahi.

Ngā whiwhinga moni i muri i te tangohanga o te tāke

Mō ngā nama ka utua ki tētahi mea i tua atu i te moni, ka kīia ngā taonga, ngā ratonga rānei e horahia ana he utu more (arā, kua tangohia kētia te tāke) ki te tangata. Engari mō te utu ā-tau, ā-wiki rānei, ka whiriwhiria te PAYE i runga anō i te utu peke, arā, i te utu i mua i te tangohanga o te tāke. Ko te mea ka tae atu ki te ringa o te kaimahi, koirā tāna utu more, te utu i muri i te tangohanga tāke. Nō reira, hei tango i te PAYE mai i te wāriu o ngā pukahoko me ērā tūmomo mea, me whiriwhiri te utu peke e rite ana. Ki te hiahia koe ki ētahi atu whakamārama, ki ētahi āwhina rānei mō te tātai i te utu peke, haere ki te **www.ird.govt.nz** (kupu matua: paye calculator), pānuitia rānei tā mātou *Employer's guide (IR335)*.

www.ird.govt.nz

Toroa tā mātou pae tukutuku, kei reira ngā kōrero, ngā ratonga me ngā taputapu hei āwhina.

- **Me whakauru mai, me rēhita rānei e taea ai e koe ngā ratonga ipurangi haumaruru, ko myIR te ingoa.** He maha ngā ratonga haumaruru kei reira.
- **He whakaaturanga** – mātākihia ēnei kiriata poto kia mōhio ake ai koe ki ā mātou ratonga.
- **Mahia te mahi rā runga ipurangi** – te whakakī i ngā puka, i ngā tauaki tāke, te utu moni, te whakarite hui ki a mātou, ki te whakahoki kōrero mai mō ā mātou mahi.
- **Tātaihia ki ā mātou tātai, pukamahi, taputapu.** Hei tauira, ki te kimi i tō tohu tāke, i ngā rā mō te tuku tauaki mai, te tuku moni mai rānei, ki te tātai rānei i ngā utu hei whakaea i tō pūtea taurewa ākongā
- **Ngā puka, ngā aratohu** – tāia ngā aratohu, ngā puka, whakakīia rānei rā runga i te ipurangi

Kua wareware i a koe tō ingoa, tō kupuhuna rānei e tomo ai koe i te myIR?

Tonoa he kupu whakamahara i a koe ki tō ingoa mō te whakamahi i te myIR, hei whakaū rānei i te kupuhuna i te ipurangi. Me mōhio koe ki tō tātai IRD, me te wāhi imēra i tukuna mai e koe ki a mātou mōu.

Ngā taputapu hei whāwhā māu i te ipurangi

Ko te "Tool for business", he taputapu tauhikohiko e whakamārama ana i ngā āhuatanga me mātua mōhio koe e pā ana ki te tāke pakihi. Kei te **www.ird.govt.nz** (kupu matua: tfb) tēnei.

New Zealand Government